

GUBERNIAN STAROSTAS OF THE UKRAINIAN STATE 1918:
MATERIALS OF BIOGRAPHIES

The authors highlighted the features of the work of starostas as heads of local governments during the period of Hetman P. Skoropadskyi in the first part of the article. They revealed in detail circumstances of the difficult socio-political situation in the state and the ideological division of the population of Ukraine according to the criterion of national consciousness. In the second part authors presented biographical information about gubernian starostas and gave brief descriptions of their activities during their tenure.

Key words: *Ukrainian state, occupying authorities, provincial self-government, starosta, conservation, administration, peasant uprisings, national consciousness, repressions.*

Отримано: 12.03.2021

УДК 94(430)«1923»

DOI: 10.32626/2309-2262.2021-9.213-219

Володимир Газін

(Кам'янець-Подільський)

ІСТОРИЧНІ УРОКИ ГІПЕРІНФЛЯЦІЇ 1923 р.
У ВАЙМАРСЬКІЙ НІМЕЧЧИНІ¹

У статті охарактеризовано перебіг інфляції у Німеччині 1923 р. та її вплив на економічне й суспільно-політичне життя країни. Автор проаналізував німецький досвід подолання фінансової кризи та порівняв тогочасну ситуацію з економічними процесами в сучасній Україні.

Ключові слова: *Ваймарська республіка, емісія, інфляція, рентна марка, політична криза, державне регулювання, ринкова економіка.*

Коли в супермаркеті на зауваження, що в ціннику вартість продукції одна, а на касі вища, чуєш у відповідь: «У нас ціни змінюються щогодини», – закрадається думка, що це вже гіперінфляція. У цьому зв'язку пригадалися факти з німецької історії майже сторічної давності.

4 серпня 1914 р., на тлі Першої світової війни, розмін банкнот на золото було припинено². Почалася інфляція, яка тривала до 1923 р. Однак спершу вона була в терпимих межах і сприймалася як явище ситуативне. Після війни навіть окупаційні війська в Німеччині надавали перевагу грошовому забезпеченню в марках, яким довіряли. Настільки була надійною і стабільною німецька валюта. Але окупація 1923 р. франкобельгійськими військами промислового серця Німеччини –

Руру і запроваджена у відповідь урядом Вільгельма Куно політика «пасивного опору» (страйки, саботаж заходів окупантів, припинення роботи промислових підприємств)³, яку підтримало населення, буквально зруйнували її надійність.

У німецькому суспільстві через великі репарації за Версальським договором, втрату колишньої могутності, низку путчів і заворушень (Каппівський 1920 р., комуністичні 1921-го і 1923 рр., «Півний путч» Гітлера 1923 р.)⁴ запанували недовіра, насторожене ставлення до демократії, принесеної чужинцями, ностальгія за величною імперією. Навіть післявоєнне підвищення зарплат заради соціального спокою призвело через економічний застій лише до запуску друкарського верстага та поглиблення розриву між пропозицією товарів і збільшенням маси грошей, що прискорило знецінення останніх.

Хмизу в багаття інфляції підкинув і Міжнародний банківський комітет, який надання Німеччині довготермінових позик ставив у залежність від вирішення репараційного питання. Вбивство 24 червня 1922 р. міністра закордонних справ Ваймарської республіки Вальтера Ратенау⁵ спричинило відтік капіталів з Німеччини. Усе разом стало могутнім катализатором інфляції, призвело до паралічу виробництва й гіперінфляції. Після скасування встановлених державою цін її уже ніщо не стримувало. На 15 липня 1923 р. в обігу було 25 трлн. марок. Швидкість падіння марки наростала. На кінець вересня емісія досягла 2 тис. трлн марок. Якщо до війни 1 дол. США коштував 4,2 марки, то в середині червня 1923 р. – 100 тис. марок. Через 4,5 місяці – 4,7 трильйона⁶. З'явилися банкноти в 10000 і 50000 тис. марок, у лютому 1923 р. в обіг увійшли банкноти вартістю 1 млн. марок, а у вересні їхній номінал переважив за мільярд⁷. На початок листопада з'явилися більйонні знаки. Зарплату почали виплачували щоденно. Нереалізована ввечері, вранці вона перетворювалася на суму вдвічі, а то й утричі меншу за реальною вартістю. Товари тікали від грошей, сіючи серед населення паніку.

Наприкінці жовтня 1923 р. один кілограм хліба коштував уже 680 млн. марок. Друкарні вдень і вночі продукували банкноти. Німці везли зарплату додому в наплічниках і кошиках для білизни. «Величезні маси грошей у руках напівголодних людей вмить знецінюються і перетворюються на порох», – писав німецький журналіст Оскар Ференбах про гіперінфляцію 1923 р. Вчені через скруту, щоб вижити, мусили продавати навіть свої наукові бібліотеки. Чиновники були у вигіднішому становищі. Вони могли вкласти свої кошти в реальні цінності, які з часом можна було обміняти на харчі й інші товари.

Падіння купівельної спроможності населення призвело до відповідної ситуації в економіці. Активізувалися крайні ліві й крайні праві. Комунисти закликали до повалення політичного режиму ваймарської демократії, створення революційного уряду робітників і селян, який «шляхом обліку й контролю виробництва» врятує народ. Нацисти, своєю чергою, у всьому звинувачували євреїв. Соціальні й психологічні наслідки гіперінфляції були спустошливими. Лише у Берліні в листопаді 1923 р. налічувалося 360 тис. безробітних і незайнятих повний робочий день. Збанкрутувало чимало підприємств, розорилися мільйони вкладників ощадних кас, держава втратила довіру людей. Марка перестала виконувати функції заощаджень, рахункової одиниці й засобу обігу. Підупали такі цінності, як мораль, гуманізм, благодійність. Водночас інфляція сприяла перерозподілу й концентрації прибутків і майна в руках невеликої частини населення. Склалася вкрай нестандартна ситуація.

Питання оздоровлення валюти стало неминучим не тільки з погляду фінансово-економічного, а й політичного. Карл Гельферіх, статс-секретар у справах фінансів у роки війни, запропонував нову валюту – рентну марку – вартістю 5 кг. жита. Для цього знадобилися значні матеріальні ресурси. Канцлер Густав Штрєземан звернувся до великих власників із проханням кредитувати державу. Останні підтримали урядову пропозицію, бо, з одного боку, самі страждали від інфляції, а з іншого – вважали своїм патріотичним обов'язком у важкий час підтримати вітчизну. Їхній благородний порив сприяв запуску механізму подолання гіперінфляції. 15 жовтня 1923 р. було створено Німецький рентний банк з правом випуску 3,2 млрд. банкнот у рентних марках. Його капітал складали боргові зобов'язання засновників – власників сільськогосподарських земель, банків, промислових підприємств, закладів торгівлі, 4% вартості яких забезпечували заставні листи й облігації.

Держава, своєю чергою, звільняла це майно від оподаткування і мала забезпечити повернення до золотої валюти. Рентна марка з'явилася вже в листопаді 1923 р. і після анулювання дванадцяти нулів на банкнотах стала перехідною валютою, а за місяць – грошовою одиницею. Знецінені папери марки обмінювалися у співвідношенні один більйон до однієї рентної марки. Довіра до німецької валюти всередині країни і за кордоном знову зростала. Рентна марка, підтримана урядом і Райхсбанком, залишалася на диво стабільною. Держава зобов'язалася більше не друкувати паперових грошей. А на її потреби – за величезного дефіциту – Рентенбанк дав у борг 1,2 млрд. рентних марок, що прирівнювалися до зо-

лотої марки, і 300 млн. з них пішло на викуп векселів держави в Райхсбанку, а решта 900 млн. упродовж двох майбутніх років покривали бюджетний дефіцит. Рентенбанк був незалежним від держави, виняток – затвердження урядом директора з трьох кандидатур, поданих правлінням банку. Завдяки рентній марці Німеччина пододала гіперінфляцію. Позитивну роль у цьому процесі відіграв і план Дауеса – міжнародна програма відродження платоспроможності Німеччини⁸.

30 серпня 1924 р. замість рентної було запроваджено райхсмарку, яку обмінювали на 1 трлн. старих марок⁹. Рентна поруч із нею також була в обігу до грошової реформи 1948 р. Проте травма від гіперінфляції залишилася в німців надовго. Це – негативний синдром не національного, а загальносвітового характеру, бо інфляція не має кордонів. Механізм її розвитку добре відомий: насамперед, схильність держави до емісії, щоб якнайшвидше покрити фінансові витрати. Як наслідок – такі згубні явища, як падіння довіри суспільства до влади; погіршення умов для операцій з дівізами; порушення принципів стійкого забезпечення грошей золотом і твердою валютою; економічно необґрунтоване підвищення зарплат, особливо в невиробничій сфері; розрив співвідношення між попитом і пропозицією, між рівнем зарплати і комунальних платежів тощо.

Де нині гарантія того, що працівник не звернеться до роботодавця з проханням перерозподілити форму виплати йому зарплати на користь конверта, аби отримати від держави субсидію (обом вигідно)? Результат неважко передбачити: ще більше грошей піде в тінь, від чого бюджет стане ще менш наповнюваним.

У вир інфляції втягуються великі маси людей. А тому важливо знайти засоби зцілення суспільства не так від інфляції, як від травми, спричиненої нею. У роки світової економічної кризи 1929-1933 рр. у «бесідах біля каміна по радіо» 32-й президент США Франклін Делано Рузвельт закликав американців нести свої заощадження до банків, щоб повернути американську економіку до життя. Американці йому повірили, вони зуміли перебороти страх, породжений втратою майна і коштів через їх знецінення.

Але чи завжди вдається так успішно подолати це негативне явище? Нині в Україні гроші часто оминають фінансові й банківські установи, осідаючи валютним скарбом у найпотаємніших місцях. Причина – невпевненість населення у своєму майбутньому і зневіра. На сьогодні їх «там» понад 90 млрд. дол. США. З надлишком вистачило б на потужний економіч-

ний бум. У такій ситуації влада й суспільство мали би не допустити урізання зарплат і пенсій.

Тоді, в 1923 р., друкуючи більйони паперових марок, німецька влада прагнула підтримати рівень платоспроможності населення, запобігти падінню споживання, а заодно й виробництва. Інша річ, якою була віддача: вдалося, зрештою, досягти мети чи вжиті заходи стали лише демонстрацією зусиль влади будь-що показати себе захисником інтересів громадян? Проте ніхто не міг закинути владі, що вона нічого не робить. А та боялася втратити довіру мільйонів німецьких громадян. Бо відомо, що від людини, яка мало заробляє з незалежних від неї причин, віддача на роботі мізерна. Сподіватися на зростання ВВП за таких умов безнадійно, як і на те, що прийдуть інвестори. Творець німецького економічного дива Людвіг Ерхард з цього приводу казав: «Якщо ми не будемо прагнути постійно поліпшувати життєві можливості нашого народу, ми підірвемо цим основу для технічного прогресу, тим самим вийдемо з кола цивілізованих народів, законсервуємось у штучній бідності. Тільки розширивши споживання, ми зможемо й надалі брати участь у здоровому світовому розвитку»¹⁰.

І навпаки, реальне зниження платежів населенню (шляхом прямого чи непрямого регулювання фінансових виплат заради наповнення бюджету) веде лише до паліативного успіху, а далі – звуження ринку збуту, падіння виробництва. При всьому цьому згасає стимул до праці: інтелектуальної і фізичної. У суспільстві запановують бідність і безнадія. Виробництво не може зростати, якщо його ставити перед фактом зниження попиту. Та й класичний ланцюжок «виробництво-збут-попит-ціна» в умовах глобалізації працює по-іншому: прибутки «втікають» в офшори, де часто капіталізуються і працюють в інтересах уподобаної експортером грошей країни. Інакше кажучи, національний капітал обміжнароднюється. Чи завжди й усюди великий бізнес ухилявся від сплати податків, якщо подивитися на це питання з погляду національних інтересів? Ось приклад. У роки Другої світової війни великий бізнес США віддавав як податок у державний бюджет 94% чистого прибутку. І хоча жоден артилерійський снаряд не впав на територію США (за винятком Гаваїв), великі бізнесмени розуміли: якщо цього не робити, то чобіт нацистів ступить і на їхню землю. Мислили стратегічно. У благополучній Швеції сьогодні податок на бізнес на межі фолу для підприємця. Але в ім'я національних інтересів існує традиційна домовленість між владою, народом і бізнесом. Виживати і процвітати в країні повинні всі громадяни разом і солідарно.

Зрозуміло, жодна країна не може застрахуватися від інфляції. Вона – економічний грип, який час від часу про себе нагадує. Але й протистояти інфляції, прораховуючи наперед усі можливі наслідки від «засобів анестезії», цілком можливо: виважено, продумано, раціонально. Не секрет, що розкручування інфляції в Україні стало наслідком не тільки нереформованої і відсталого економіки, наявності значної кількості власності, залишеної після комунізму поза ринковим обігом (земля), а й обмеження НБУ обміну гривні на долар – валюту, до якої вона прив'язана. Емісія гривні, спричинена відсутністю очікуваних реформ і прискорена війною, не забезпечена зростанням виробництва, посіяла в суспільстві паніку і невпевненість. Ходом рентної марки німці в 1923 р. поставили мат гіперінфляції. А чим підемо ми проти поки що вкрадливої, проте наростаючої інфляції і порожньої бюджетної каси держави, щоб ефективно зупинити її зростання, а то й переростання в гіперінфляцію?

Примітки:

1. Дослідження є науковою версією авторської науково-популярної статті, що була опублікована у газеті «Дзеркало тижня» (випуск 18, 22-29 травня 2015 р.)
2. Сороківська З.К., Балянт Г.Р. Грошово-кредитні системи зарубіжних країн. Тернопіль: ТНЕУ, 2018. С. 69.
3. Ачкіназі Б. Рурська криза 1923-1924 років та її наслідки (постановка проблеми та історіографічний аспект). *Сіверянський літопис*. 2011. № 2. С. 109.
4. Бобилева С.Є. Історія Німеччини з давніх часів до 1945 року / за ред. Н.Є. Бойцун. Дніпропетровськ: РВВ ДНУ, 2003. С. 391-392, 394-395.
5. Садовая Г.М. Вальтер Ратенау и Рапалльский договор. Самара: Изд-во «Самарский университет», 2001. С. 109.
6. Кузнецова А.В. История инфляции (до XXI века). *Исследования молодых ученых: материалы V Междунар. науч. конф.* (г. Казань, декабрь 2019 г.). Казань: Молодой ученый, 2019. С. 34. URL: <https://moluch.ru/conf/stud/archive/353/15500/> (дата звернення: 04.04.2021).
7. Поташов С. Кризис в Германии: гиперинфляция 1919–1923 годов. URL: <http://www.profi-forex.org/Content/journal/pumber14/page12.html> (дата звернення: 28.03.2021).
8. Шахт Я. Главный финансист Третьего рейха. Признания старого лиса. 1923-1948 / пер. с нем. Л.А. Игоревского. Москва: Центрполиграф, 2011. С. 222-224.
9. Іванчук Н.В. Гроші і кредит: навчальний посібник. Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2021. С. 69.

10. Скробач Б. Німецька історія в біографіях її керівників. Рогатин: Друкарня ПП Білінський, 2015. С. 96.

Volodymyr Hazin

HISTORY LESSONS OF HYPERINFLATION IN 1923 IN WEIMAR GERMANY

The author of the article described the inflation process in Germany in 1923 and its impact to the economic and social and political life of the country. He analyzed the German experience of overcoming the financial crisis and compared the situation at that time with economic processes in modern Ukraine.

Key words: Weimar Republic, emission, inflation, rent mark, political crisis, state regulation, market economy.

Отримано: 23.04.2021

УДК 94(437):325.25(=161.2)«192/193»

DOI: 10.32626/2309-2262.2021-9.219-235

Андрій Криськов
(Тернопіль)

ЧИСЕЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕМІГРАЦІЇ В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ (1920-ті – 1930-ті рр.)

У статті проаналізовано кількісні параметри української політичної еміграції у Чехословацькій республіці періоду між двома світовими війнами. Вона була зумовлена військовою поразкою, неприйняттям змін, що відбувалися, та реальною небезпекою з боку переможців. Початком формування української еміграції у Чехословаччині вважається травень 1919 р., коли на Закарпатті було інтерновано 4 тис. вояків Української Галицької Армії. До середини 1930-х років кількість емігрантів становила близько 15 тис. осіб.

Ключові слова: українська еміграція, міжвоєнний період, Чехословаччина, табори інтернованих, репатріація, Східна Галичина, УСРР.

Незважаючи на тривалі дослідження, дотепер відсутні узагальнюючі і узгоджені дані про кількість емігрантів з українських земель, які осіли після революційних подій 1917-1921 рр. на території Чехословацької республіки.

Важко встановити точну кількість емігрантів з українських земель у Чехословаччині. Незважаючи на досить велику кількість відомостей про їхню чисельність, все ж, на нашу думку, ці дані не охоплюють всієї еміграції з українських земель. Основною їхньою вадою є те, що вони подають окремі відомості лише або про емігрантів-наддніпрянців, або про емігрантів-галичан, або про тих вихідців з українських земель, які зареєструвались у тих чи інших урядових